

Het oude debat over geloof en wetenschap als leerschool voor 2014

Ab Flipse promoveert morgen aan de Vrije Universiteit op een onderzoek naar de vraag hoe gereformeerden en katholieken natuurwetenschap op eigen wijze vormgaven in de periode 1880-1940.

Interview

Lodewijk Born

Het onderwerp ‘religie en wetenschap’ zorgt nog steeds voor verhitte debatten. Zie de populariteit van de boeken van wetenschapper Richard Dawkins en in ons land *God bewijzen* van Rik Peels en Stefan Paas. In elke tijd heeft het debat over geloof en wetenschappen een eigen dynamiek gehad. Wetenschapshistoricus Ab Flipse deed een vergelijkend onderzoek naar de houding van Nederlandse gereformeerden en rooms-katholieken tegenover de natuurwetenschap in de periode 1880-1940. Hij ontdekte dat de houding van de gereformeerden en katholieken rond 1900 niet gekenmerkt werd door angst voor of afzijdigheid van de natuurwetenschap. Hun ideologie, het ‘neocalvinisme’ respectievelijk ‘neothomisme’, was veeleer een poging om deze wetenschap zich toe te eigenen en op eigen wijze vorm te geven. Hoewel het niet ontbrak aan conflictstof was er tegelijk een sterk verlangen naar synthese van religie en wetenschap, blijkt uit zijn proefschrift. Het debat van 2014 laat zowel overeenkomsten als grote verschillen zien met hoe dat rond 1900 gevoerd werd.

In welke vorm probeerden de beide gezindten wetenschap een plek te geven binnen hun geloofsdenken?

„Orthodoxe protestanten en katholieken stelden zich aan het eind van de negentiende eeuw niet meer afzijdig of louter negatief op tegenover de natuurwetenschap. Zij ontwikkelden hun eigen wereldbeschouwing en ideologie, een visie op de moderne samenleving: neocalvinisme en neothomisme. Het was een wereldbeschouwing die de concurrentie aan moest gaan met de dominante liberale visie. Dit betekende bijvoorbeeld dat ze zich niet neerlegden bij een scheiding van wetenschap en geloof. Een christelijke wereldbeschouwing moest tot een ‘christelijke wetenschap’ leiden. ‘Christelijke wetenschap’ betekende overigens niet dat de natuurwetenschap moest worden afgeleid uit de Bijbel, of uit de filosofie van Thomas van Aquino. Het belangrijkste was dat de christelijke wetenschap ten

diepste religieus gefundeerd was en dat specialistische wetenschappelijke kennis nooit als de volledige waarheid moest worden gezien.”

Kritiek was er op specifieke aspecten van de negentiende-eeuwse wetenschap, zoals het veronderstelde ‘mechanische’ karakter ervan

„De toenmalige gereformeerden en katholieken huldigden een heel brede opvatting van wetenschap, waarin wetenschap zich ook bezig moest houden met grote vragen over zin, wezen en doel van de dingen. En juist op dat laatste terrein kwam ze tot andere antwoorden dan de gangbare wetenschap, die volgens hen dwaalde, en een materialistisch en mechanistisch karakter had. In een mechanische wereld, dat is een wereld die wordt beschouwd als een *mechaniek*, een machine, leek geen ruimte voor een voorzienige God. Die wereld draait immers vanzelf, is autonoom. Natuurlijk konden er binnen bijvoorbeeld de natuurkunde allerlei zaken mechanisch worden verklaard, erkenden zij ook wel, maar het werd een probleem, wanneer dit werd uitgebouwd tot een *mechanische wereldbeschouwing*. Dat deed geen recht aan de volheid van

Zowel gereformeerden als katholieken wezen aanvankelijk Darwins evolutietheorie af

de geschapen natuur. Deze bredere opvatting van de wetenschap noemden zij ‘organisch’. Zowel de gereformeerden als katholieken wezen aanvankelijk Darwins evolutietheorie af. Het ging hen daarbij niet zozeer om de botsing met het scheppingsverhaal uit Genesis 1, maar zij zagen de toenmalige evolutietheorie als een mechanische theorie.”

U keek ook naar de publicaties van gereformeerde voormannen als Abraham Kuyp

Ab Flipse: „De gereformeerden en katholieken huldigden een heel brede opvatting van wetenschap. Deze moest zich ook bezighouden met grote vragen over zin, wezen en doel van de dingen.” Foto: Forum C

en Herman Bavinck en rooms-katholieke filosofen als J.V. de Groot en J.Th. Beysens. Welke rol hadden zijn in het ‘mediadebat’? „In de jaren rond 1900 was er inderdaad een stevig publiek debat over geloof en wetenschap. Dat kwam vooral omdat, op initiatief van minister-president Abraham Kuyp

er, geprobeerd werd de Hoger Onderwijswet te veranderen, waarin was vastgelegd hoe de Nederlandse universiteiten waren georganiseerd. Dat raakte aan het karakter van de wetenschap. Kuypers nieuwe wet beoogde meer ruimte te creëren voor confessionele initiatieven in het hoger onderwijs, zoals bijzondere universiteiten en leerstoelen. In de politiek werd hierover fel gedebatteerd. En in de academische setting werd nu ook de stem gehoord van de hoogleraren van de Vrije Universiteit, zoals Kuyp

er en Bavinck, of katholieke hoogleraren die een bijzondere leerstoel bekleedden, zoals De Groot en Beysens. Dit maakte veel los in liberale kring, waar de eigen wetenschapsvisie tot dan toe als vanzelfsprekend werd gezien. De verhoudingen werden op scherp gesteld. Pas in de loop der tijd, toen er een verzuilde structuur ontstond in Nederland, zouden de debatten geleidelijk meer intern gevoerd worden in de zuilen.”

U ontdekte dat rond 1900 gereformeerden en katholieken de handen ineen sloegen en gezamenlijk het ‘liberale’ wetenschapsideaal bestreden. Hoe kon het bestaan dat ‘rooms’ en ‘protestant’ over de geloofsverschillen heenstapten?

„Het ligt in lijn met de politieke sa-

Faculteit Exacte Wetenschappen Promovendus Ab Flipse (1977)

Ab Flipse (1977) is promovendus bij de Afdeling Algemene Vorming/Wetenschapsgeschiedenis van de Faculteit der Exacte Wetenschappen van de VU. Momenteel is hij universiteitshistoricus

van de VU en verbonden aan de Faculteit der Letteren, afdeling Geschiedenis. Zijn promotoren zijn prof. dr. F.H. van Lunteren, prof. dr. G. Harinck, prof. dr. I.H. Stamhuis.

menwerking die er in deze periode in Nederland ontstond tussen antirevolutionairen en rooms-katholieken. Men had gezamenlijk een aantal doelen, zoals gelijkberechtiging van het bijzonder onderwijs. Daarbij voegde zich nu ook de discussie over universiteiten. Maar het was wel meer dan een monsterverbond. Het aardige is dat er ook allerlei inhoudelijk parallellen zijn aan te wijzen tussen de gereformeerde en de katholieke benadering van wetenschap. Iemand als Bavinck liet zich rechtstreeks inspireren door het opbloeiend neothomisme bij zijn pogingen het calvinisme in rapport te brengen met de tijd. Katholieken waren onderdeel van het internationale catholicisme, maar het katholieke denken over wetenschap kreeg in Nederland eigen accenten doordat men een voorbeeld nam aan de gereformeerden. Dit betekende overigens niet dat er daadwerkelijk in organisaties kon worden samengewerkt. Eén christelijke universiteit was net zo ondenkbaar als één christelijke politiek partij. Het is meer dat men ten diepste met dezelfde problemen bezig was, en dat ook bij elkaar herkende.”

Waarom is anno 2014 interessant om te zien hoe destijds de hazen liepen?

„Vaak worden de huidige debatten - bijvoorbeeld over creationisme versus evolutie - als een eindeloze herhaling van zetten gezien. Een discussie zonder eind, begonnen bij Charles Darwin, die geen stap vooruit komt. Het is echter interessant om te zien dat de discussies rond 1900 veel breder waren en dat het strikt creationistische standpunt wat nu bijna vanzelfsprekend lijkt voor orthodoxe protestanten, pas later in zwang is gekomen. De grondleggers van het neocalvinisme en neothomisme worstelden nog met een natuurwetenschap die relatief nieuw was, een wetenschap die los was

komen te staan van het geloof. Maar zij stonden wel open voor allerlei resultaten ervan, hoewel zij zich verzetten tegen bepaalde theoretische kaders. Achteraf kun je een deel van dit verzet onnodig noemen. En ook de toenmalige oplossingen - de brede ‘organische’ opvatting van wetenschap -, kunnen wij nu misschien niet meer accepteren, maar de discussies zijn nog wel leerzaam. Het zou goed zijn als het publieke debat over geloof en wetenschap zich weer verbreedt tot discussies over het karakter van wetenschap en geloof - en de relatie tussen de twee. Dat is overigens iets wat al gaande is.”

Als u kijkt naar het huidige debat over geloof en wetenschap waar zit volgens u dan vaak de Babylonische spraakverwarring? „Het publieke debat over geloof en wetenschap is nogal eens beperkt tot debatten over de evolutietheorie. De reden daarvan is dat in de loop van de twintigste eeuw in de Verenigde Staten een sterke creationistische beweging is ontstaan, die ook in Nederland weerklank heeft gevonden. Creationisten menen dat het mogelijk is een alternatieve wetenschap te ontwikkelen die overeenkomt met een letterlijk-historische lezing van het eerste gedeelte van Genesis. In de laatste jaren is het publieke debat overigens wel wat verbreed. Er komen steeds vaker andere onderwerpen aan bod. Het zou mooi zijn als wordt ingezien dat het debat over geloof en wetenschap interessanter wordt als geloof niet gereduceerd wordt tot creationisme, en bij wetenschap niet alleen aan de evolutietheorie wordt gedacht.”

De handelseditie van ‘Christelijke wetenschap. Nederlandse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap, 1880-1940’ verschijnt bij Verloren, 29,00 euro

Breed debat

Pleidooi voor oecumenisch onderzoeksveld

Bezinning op geloof en wetenschap hoeft niet gebonden te zijn aan specifieke kerkgenootschappen. Sterker nog, promovendus Ab Flipse zou graag zien dat er op dit terrein meer samen wordt gewerkt. Om zo te komen tot een soort ‘oecumenisch denken’ over religie en wetenschap. „Er zijn veel verschillende religieuze tradities waarbinnen de bezinning op wetenschap gestalte heeft gekregen. Die tradities stonden vanouds los van elkaar, al waren er veel parallellen, zoals

ik in mijn onderzoek laat zien.” Die tradities bestaan nog, al is er in Nederland met de ontzuiling en ontkerkelijk

ing wel veel verloren gegaan, meent Flipse. „Los daarvan is er aan de universiteiten een veld van onderzoek en reflectie op geloof en wetenschap opgekomen, met eigen onderzoeksinstituten, leerstoelen, tijdschriften en organisaties, dat in feite losstaat van religieuze tradities. Daarin wordt de relatie tussen geloof en wetenschap bijvoorbeeld bestudeerd vanuit his-

torisch, sociologische of wijsgerig perspectief. Dat onderzoeksveld heeft in de afgelopen decennia een geweldige ontwikkeling doorgemaakt, hoewel Nederland helaas wat achter is gebleven.” Het zou volgens Flipse goed zijn als inzichten uit dit academisch debat nog meer zouden doordringen in het publieke debat. „Dat lijkt mij niet alleen relevant voor kerken, maar ook voor het bredere debat over de plaats van wetenschap in onze samenleving en cultuur.”